

Соціальна роль української інтелігенції у сучасних трансформаційних умовах / Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 98 (7). – С. 275–278.

УДК 316.663:316.343.652

Соціальна роль української інтелігенції у сучасних трансформаційних умовах

Аналізується соціальна роль української інтелігенції щодо збереження національних культурних цінностей і традицій в умовах сучасних трансформаційних процесів. У контексті соціальної ролі інтелігенції досліджується феномен соціальної апатії. Аналізується український волонтерський рух як форма соціальної активності та феноменологічне явище.

Метою статті є з'ясування особливостей соціальної ролі української інтелігенції в трансформаційних умовах сучасності.

З'ясовано, що соціальна роль інтелігенції спрямована на збереження національного коду. Раціональне осмислення соціальних змін характеризується інертністю, потребує «часової дистанції». У цьому контексті ми можемо стверджувати, на наш погляд, про соціальну апатію як форму соціальної активності, виражену латентним способом. Масштабна діяльність волонтерського руху в сучасній Україні є проявом соціальної активності громадян, підвищенням рівня громадянської свідомості та організованості.

Ключові слова: інтелігенція, інтелектуали, соціальна роль, національні цінності, соціальна апатія, соціальна активність, волонтерський рух.

Social role of Ukrainian intelligentsia in modern transformation conditions

In the article analyzes the social role of Ukrainian intelligentsia to preserve national cultural values and traditions in contemporary transformation processes. In the context of the social role of intelligentsia studies the phenomenon of social apathy. Ukrainian volunteering analyzes as a form of social activity and phenomenon.

The aim of the article is to clarify the characteristics of social role of Ukrainian intelligentsia in transformation conditions of modernity.

It was found that the social role of intelligentsia aimed at preserving of national code. Rational understanding of social changes characterized by inertia, requires «temporal distance». In this context we can say, in our opinion, about the social apathy as a form of social activity, expressed in latent way. A major activity of the volunteer movement in modern Ukraine is a manifestation of social activity of citizens, rising of the level of civic consciousness and organization.

Keywords: *intelligentsia, intellectuals, social role, national values, social apathy, social activity, volunteer movement.*

Социальная роль украинской интеллигенции в современных трансформационных условиях

Анализируется социальная роль украинской интеллигенции по сохранению национальных культурных ценностей и традиций в условиях современных трансформационных процессов. В контексте социальной роли интеллигенции исследуется феномен социальной апатии. Анализируется украинское волонтерское движение как форма социальной активности и феноменологическое явление.

Целью статьи является выяснение особенностей социальной роли украинской интеллигенции в трансформационных условиях современности.

Выяснено, что социальная роль интеллигенции направлена на сохранение национального кода. Рациональное осмысление социальных изменений характеризуется инертностью, нуждается во «временной дистанции». В этом контексте мы можем утверждать, на наш взгляд, о социальной апатии как форме социальной активности, выраженной латентным способом. Масштабная деятельность волонтерского движения в современной Украине является проявлением социальной активности граждан, повышением уровня гражданского сознания и организованности.

Ключевые слова: *интеллигенция, интеллектуалы, социальная роль, национальные ценности, социальная апатия, социальная активность, волонтерское движение.*

Соціальна роль інтелігенції актуалізується в умовах соціальної трансформації суспільства, адже одним з пріоритетних соціальних завдань інтелігенції є збереження національних духовно-культурних цінностей між поколіннями. Трансформаційні процеси кінця XX – початку XXI століття асимілятивно перетворюють людський світогляд: змінюється самоусвідомлення людей, масовий середній клас в соціальній ієрархії виконує імперативну роль, забезпечуючи функціонування всіх сфер суспільства, а моральні цінності відходять на другий план, в пріоритеті – матеріальний світ.

Починаючи з кінця XX століття і до сьогодення ведуться наукові дискусії щодо ідентифікації інтелігенції як реального або уже міфологізованого соціального явища. В науковому обігу не існує єдиного та загальноприйнятого визначення поняття «інтелігенція». Сучасні тенденції розвитку суспільства тільки поглибили скептичне сприйняття цього соціального явища. Відбувається модифікація конотативного значення «інтелігенції», її почали ототожнювати з представниками розумових професій – інтелектуалами. Безперечно, високий інтелект є невід’ємною ознакою інтелігента, однак, сповідування духовних, моральних цінностей – його пріоритетна риса. Інтелігенція відзначається внутрішнім єством, природним стремлінням зберігати національні цінності та традиції між поколіннями, що заперечує можливість (принаймні, за останні десятиліття) її «зникнення».

Існує чимала кількість наукових праць, присвячених дослідженню інтелігенції. Зокрема, її соціальну роль в суспільстві аналізували К. Акопян, Ж. Бенда, А. Бичко, І. Бичко, О. Казанцев, І. Осинський, В. Петров, Г. Померанц та ін. Дослідженням сучасної української інтелігенції та її соціальної ролі в суспільстві займалися В. Андрущенко, О. Горбань, Г. Касьянов, О. Климова, В. Кремень, І. Могдальова, Н. Оксентюк, Ф. Прокофьев, Ю. Стапанов, П. Саух, Ю. Саух. Феномен соціальної апатії

розглядали З. Бауман, Г. Блумер, П. Бурдьє, Ж. Бодрійяр, О. Захаров, С. Климова, М. Лапін, Ж. Липовецький, Г. Маркузе, С. Матвєєва, М. Назаров, А. Олійник, Х. Ортега-і-Гассет, М. Руткевич, В. Федотова, А. Якубовський. Дослідженням проблеми волонтерського руху в Україні займалися О. Беспалько, А. Капська, Г. Лактіонова, Т. Лях, С. Савченко, М. Чухрай та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених дослідженню інтелігенції, все ж таки відкритим залишається питання соціальної ролі сучасної української інтелігенції. Тому, метою нашої статті є дослідження соціальної ролі української інтелігенції в трансформаційних умовах сучасності.

Визначена мета реалізується в завданнях:

- дослідити основні риси та соціальну роль інтелігенції;
- здійснити аналіз соціальної ролі української інтелігенції в сучасних трансформаційних умовах;
- проаналізувати волонтерський рух в сучасній Україні.

Для українського суспільства сучасного періоду розвитку характерна емоційно напружена атмосфера, пов'язана з політичною нестабільністю, соціально-економічними протиріччями, зростаючою криміналізацією. Протягом останніх десятиліть стан нестабільності та невизначеності утверджується як перманентний. Це зумовлено відсутністю чітко визначених ідеалів та цілей, що, у свою чергу, призводить до трансформації характеру відносин між особистісним та суспільним, між індивідом та соціумом. Невіра у радикальні зміни, ілюзорність демократичних ідеалів, відсутність міцного громадянського суспільства підсилюють політичну та соціальну пасивність людей. Низький рівень політичної культури та громадянської активності проявляється як у поведінці української еліти, так і пересічних громадян. Серед причин соціальної байдужості постсучасного українського суспільства варто відзначити не тільки нестабільність, але й регулярні соціальні зміни, інформаційну перенасиченість, матеріальні блага та можливості, особистісну ізоляцію, кризу ідентичності тощо.

Крім цього, суттєва автоматизація та механізація сучасного життя, використання науково-технічних та інноваційних досягнень, розвиток засобів масової інформації та комунікації призвели до суттєвих змін у професійній структурі зокрема. Відбувається «роздрібнення» спеціалізації, збільшується, таким чином, кількість працівників на різних ланках професійної структури. Більше того, значна частина виконуваної роботи автоматизується, зменшуючи безпосередню участь людини у трудовому процесі. Праця стає механічною, потенціал та індивідуальний прояв девальвуються. Як наслідок, визначення інтелігенції звужується, конкретизується, пріоритет надається творчим професіям. Інтелектуальна еліта та представники розумових професій обслуговують усі сфери життєдіяльності соціуму. Так, інтелектуалізований середній клас суттєво трансформував конфігурацію соціальних інтеграцій [4, с. 10]. На сьогодні масовий середній клас складають, переважно, представники інтелектуальних професій. Безумовно, інтелектуали розчиняються в масовості середнього класу, але, враховуючи їх соціальну роль в суспільстві, вони здійснюють перетворюючий асимілятивний вплив на суспільство, спонукають враховувати їхні інтереси, цінності, світогляд. Тобто, середній клас проектує подальший розвиток суспільства, задає основні параметри його існування.

У науковому обігу не існує єдиного та загально прийнятого конотативного значення поняття «інтелігенція». Сучасні тенденції розвитку українського суспільства тільки поглибили скептичне сприйняття інтелігенції як соціального явища. Стрімкий науковий та технічний прогрес, динамічний перебіг громадського та приватного життя призвели до суспільних метаморфоз та трансформації світосприйняття, переосмислення та переорієнтації цінностей. У контексті українського сьогодення виникає проблема самоідентифікації інтелігенції, яку в науковому середовищі все частіше порівнюють та ототожнюють з представниками розумових професій, що формують середній клас – «інтелектуалами» (англ. *intellectuals*) – західним поняттям-відповідником «інтелігенції».

В наукових джерелах подано такі визначення «інтелігенції»: це – «соціальний прошарок суспільства, конгломерат людей, професійно зайнятих розумовою (здебільшого складною, висококваліфікованою, творчою) працею, розвитком та поширенням культури у суспільстві» [2, с. 337 – 338]. Крім цього, виділяються інші характерні ознаки інтелігенції: внутрішньо-групова неоднорідність, схильність до антагонізму; індивідуалізм, прояв власної індивідуальності всередині групи; прояв власної особистості, потяг до незалежності. В соціологічній енциклопедії подається схоже трактування поняття «інтелігенція»: соціальний прошарок людей, професійно зайнятих розумовою (переважно складною) працею і які мають, як правило, вищу освіту [7, с. 376]. Тут же виділяються і соціальні функції інтелігенції, що полягають у генеруванні та поширенні знання та культури. В культурологічній енциклопедії пропонується наступне визначення інтелігенції: соціальний прошарок освічених людей, професійно зайнятих складною розумовою (переважно інтелектуальною) працею [3, с. 254]. Додається, що це коло людей культури, тобто ті, чиї знання і зусилля створюють та підтримують цінності, норми і традиції культури.

Узагальнивши, інтелігенція – соціальний прошарок суспільства, професійно зайнятий розумовою працею, розвитком та поширенням культури. Крім освіченості, професіоналізму, інтелектуальної діяльності тощо інтелігенцію наділяють активною громадянською позицією, соціальною компетентністю, здатну творити, поширювати та зберігати культуру. Безумовно, складно не погодитися з вказаними соціальними функціональними «обов'язками» інтелігенції. Проте, важливо зазначити, що під «культурою» варто розуміти національну культуру, збереження та поширення тих цінностей і традицій, що формують код нації. Вказані базові ознаки інтелігенції занадто загальні, вони повною мірою не окреслюють сутності інтелігенції, а, швидше, характеризують представників середнього класу суспільства, професійно зайнятих інтелектуальною, творчою працею.

Поширення на межі століть в науковому середовищі вище вказаних та змістовно тотожних конотацій «інтелігенції» цілком закономірно хоча б тому, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття становлення та розвиток українського суспільства відбувався під асимілятивним впливом західних тенденцій: середній клас – кваліфіковані інтелектуали, митці, «білі комірці», «офісний планктон» тощо – забезпечує функціонування усіх сфер суспільного життя. Відповідно, соціальні перетворення та зміна ціннісних орієнтацій зумовили труднощі в ідентифікації «інтелігенції». Так, паралельно з ототожненням інтелігенції та інтелектуалів актуалізувалося дискусійне питання про існування інтелігенції, її соціальної ролі та місця в соціальній структурі сучасного українського суспільства. В умовах сьогодення поняття «інтелігенція» виглядає своєрідним анахронізмом, практично витісненим з теоретичного обігу [5, с. 28]. Цей термін сприймається переважною більшістю сучасних науковців, публіцистів як історично більш ранній синонім поняття «інтелектуали», вплив яких на всі сфери життя пострадянських соціумів пов'язаний із здатністю продукувати стратегії інновативного розвитку – культурним капіталом.

Інтелігенція – природне явище, швидше, сутнісна характеристика, аніж термін на позначення елементу соціальної структури суспільства чи професійної кваліфікації. Під поняттям «інтелігенція» слід розуміти, перш за все, природну, духовно-моральну сутність людини, здатну раціонально сприймати матеріальний світ та уподібнювати його ідеальному. Інтелігент розділяє об'єктивний та суб'єктивний світи: критично осмислює та пізнає об'єктивний світ і формулює знання про суб'єктивне буття. Він теоретично визначає траєкторію прогресивних змін об'єктивного світу, вказує на засоби його перетворення. Головна соціальна функція інтелігента полягає у примиренні матеріального та духовного світів з домінуванням та асимілятивним впливом останнього.

Не можна однозначно стверджувати, що українська інтелігенція на сьогодні вичерпала своє соціальне призначення. Визначення поняття

«інтелігенція» радянського періоду характеризує її як «прошарок» між головними антагоністичними класами, позбавлений певного класового інтересу й вимушений схилитися у бік панівного класу [4, с. 11]. Однак, інтелігенція – феноменологічне явище, соціальний прошарок суспільства, який об'єднує національною ідеєю усі елементи соціальної структури суспільства, до яких і можуть належати його представники. Інтелігенція – природна сутність людини, натомість інтелігентність – набута, оскільки формується із дотриманням норм і правил етики та моралі.

Інтелігент не може піддати сумніву авторитет вищих принципів розуму та моралі, адже це суперечить його внутрішньому переконанні у першості саме духовних, моральних цінностей. Тому інтелігенту складно реалізовувати свої ідеї в матеріальному світі, в якому духовність, світ ідеальних цінностей – другорядний. Відсутність або ж непомітність результатів соціальної діяльності інтелігенції не дає підстави стверджувати про пасивність, відчуженість, опозиційність інтелігенції відносно суспільно-політичних, економічних, культурних процесів в країні.

Враховуючи вище вказане щодо ідентифікації інтелігенції, можемо підсумувати, що феномен інтелігенції раціонально керує своїм внутрішнім суб'єктивним світом. Сенситивне пізнання буття відбувається миттєво, натомість, інтелектуальне, раціональне його осмислення потребує значних часових затрат. Для того, щоб відбулася суб'єктивна та об'єктивна реакції на важливі трансформаційні процеси буття, необхідна часова дистанція, що дозволить раціонально зреагувати, спроектувати можливий варіант подальшого гармонійного розвитку оточуючої дійсності та спланувати власну соціальну діяльність. Тобто, для осмислення буття, змінних суспільних процесів характерна інертність, що є цілком закономірним явищем.

У контексті «інертності осмислення» варто зазначити, на наш погляд, про явище соціальної апатії. Традиційно під апатією розуміють пасивність, нездатність до активності й подолання обставин, особиста байдужість [9, с. 3]. Демократизація та індустріалізація зумовили перехід суспільства від

автономних індивідів до суспільства маси. Як наслідок, відбулися зміни в соціальній структурі суспільства: маси проникли у ті сфери життєдіяльності соціуму, які раніше належали меншості – елітам. Проблема полягає у тому, що масі не характерна соціальна організація, звичаї, традиції, усталені правила, установки, структура статусних ролей тощо [9, с. 7], а отже, маса – спонтанна, самотня, примітивна, пасивна.

Французький філософ Ж. Бодрійяр характеризує масу як апатичну, яка, виконуючи передові суспільні функції, витіснила соціальне [1, с. 14]. Трансформаційні процеси в соціальній ієрархії спричинені пріоритетною роллю маси в суспільстві, на відміну від інтелектуальної, творчої меншості, а також соціального, яке могло б скорегувати поведінку маси. Ж. Бодрійяр писав, що раціональна комунікація і маса не поєднуються: переконати масу в необхідності серйозного підходу до змісту чи, принаймні, коду повідомлення практично неможливо. Проблема полягає не в дезорієнтації маси, а у її внутрішній потребі, експресивній і позитивній контрстратегії, поглинанні і знищенні культури, знання, влади, соціального. Свідоме нехтування сенсом, ідеєю характеризує мовчазну пасивність маси – апатію [1, с. 15 – 17].

Проте, апатія як соціальний феномен є різною: перший тип – як суб'єктивний вибір: діяти або ж ні, другий – визначається умовами, які підпорядковуються психологічному відповідному (apatичному) типу людини [9, с. 3]. До характеристики першого типу: апатія часто буває переочікуванням, накопиченням сил, формою прихованої незгоди, власним збереженням, пасивністю, яка виникає тому, що не можна подолати обставини або для цього необхідний час. Так, раціональне осмислення та, відповідно, реакція на трансформаційні процеси української сучасності характеризується інертністю. Таким чином, соціальна апатія сучасної української інтелігенції – форма соціальної активності, що виражена латентним способом.

Трансформаційні процеси останніх років в Україні призвели до активізації національної свідомості громадян, що проявилось у формі соціальної активності – волонтерстві. Так, з кінця 2013 року громадська діяльність

українських волонтерів суттєво активізувалася та систематизувалася: волонтери організовано об'єднуються в численні рухи та організації, що свідчить про підвищення рівня самосвідомості та самоорганізації українців.

Революція Гідності та Російська збройна агресія проти України спричинили розвиток волонтерського руху в державі. Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [6]. Євромайдан започаткував масову ініціативну участь українських громадян в допомозі протестуючим. Цей масовий рух поступово організувався в низку волонтерських рухів та об'єднань, які згодом розпочали більш складну і масштабну справу – допомога Українській Армії на сході країни. Від початку збройного протистояння держава не може впоратися із забезпеченням українського війська та добровольчих батальйонів [8]. Українська Армія стала народною: збір коштів, продуктів, обладнання для захисників України набув значного розмаху, до цього долучилися мільйони українських громадян. На сьогодні масштаби волонтерської діяльності в Україні демонструють підвищення рівня громадянської свідомості українців. Важливо, щоб громадянська активність стала звичним явищем у нашій країні, що є свідченням національного самоусвідомлення та самоорганізації українців, розвитку українського громадянського суспільства.

Отже, не можна однозначно стверджувати про вичерпність історичної місії та соціальної ролі української інтелігенції. Одним з її пріоритетних соціальних завдань є збереження та передача наступним поколінням національних цінностей та традицій – коду української нації. Раціональне осмислення соціальних змін потребує часу, «проходження дистанції» від сенситивного сприйняття до проектування подальшого суспільного розвитку та власне реакції на трансформаційні процеси. Таким чином, пасивність – апатія – української інтелігенції, починаючи з кінця XX століття, – закономірне явище, форма соціальної активності, яка виражена інертно.

Події останніх кількох років в Україні засвідчили зростання соціальної активності громадян, що актуалізувало в державі громадську діяльність – волонтерський рух. Волонтери – прошарок добровольців, представників різних елементів соціальної структури суспільства, які свідомо, ініціативно, безкорисливо, часто ризикуючи власним життям, спрямовують власну соціальну діяльність на збереження територіальної цілісності держави та національної свідомості її громадян.

Підсумовуючи, хотілося б зазначити доцільність подальших наукових досліджень соціальної апатії, адже досі ця тема не знайшла остаточного обґрунтування у філософській науковій думці. Немає однозначної наукової реакції на ідентифікацію та соціальну роль сучасної української інтелігенції. Крім цього, є доречним у майбутньому провести аналіз волонтерської діяльності в Україні, зокрема, у зоні АТО (антитерористична операція).

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального / Жан Бодрийяр // Перевод с фр. Н. В. Сулова. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2000. – 95 с.
2. Інтелігенція // Філософський словник соціологічних термінів / Під заг. ред. В. П. Андрущенка. – Х.: «Р. И. Ф.», 2005. – С. 337 – 339.
3. Кондаков И. В. Интеллигенция // Культурология. XX век: Энциклопедия / Под. ред. С. Л. Левит. – СПб.: Университетская книга, 1998. – С. 254 – 263.
4. Лой А. Зникаюча інтелігенція у трансформаціях сьогодення / Анатолій Лой // Філософська думка. – 2014. – № 2. – С. 7 – 16.
5. Пасько Я. Пострадянська інтелігенція: ціннісна маргіналізація чи інтеріоризація європейського культурно-історичного спадку? / Ярослав Пасько // Філософська думка. – 2014. – № 2. – С. 27 – 42.
6. Про волонтерську діяльність: закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>

7. Соколова Г. Н. Интеллигенция // Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 376.

8. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин / І. М. Тохтарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/5.pdf

9. Федотова В. Г. Апатия на Западе и в России / В. Г. Федотова // Вопросы философии. – 2005. – № 3. – С. 3 – 19.

References

1. Bodrijar Zh. V teni molchalivogo bol'shinstva, ili konec social'nogo / Zhan Bodrijar // Perevod s fr. N. V. Suslova. – Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2000. – 95 s.

2. Intelihentsiia // Filosofskyi slovnyk sotsiologichnykh terminiv / Pid zah. red. V. P. Andrushchenka. – Kh.: «R. Y. F.», 2005. – S. 337 – 339.

3. Kondakov I. V. Intelligencija // Kul'turologija. XX vek: Jenciklopedija / Pod. red. S. L. Levit. – SPb.: Universitetskaja kniga, 1998. – S. 254 – 263.

4. Loi A. Znykaiucha intelihentsiia u transformatsiiakh sohodennia / Anatolii Loi // Filosofska dumka. – 2014. – № 2. – S. 7 – 16.

5. Pasko Ia. Postradianska intelihentsiia: tsinnisna marhinalizatsiia chy interioryzatsiia yevropeiskoho kulturno-istorychnoho spadku? / Yaroslav Pasko // Filosofska dumka. – 2014. – № 2. – S. 27 – 42.

6. Pro volontersku diialnist: zakon Ukrainy vid 19 kvitnia 2011 roku № 3236-VI [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>

7. Sokolova G. N. Intelligencija // Sociologija: Jenciklopedija / Sost. A. A. Gricanov, V. L. Abushenko, G. M. Evel'kin i dr. – Мн.: Knizhnyj Dom, 2003. – S. 376.

8. Tokhtarova I. M. Volonterskyi rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadianskoho suspilstva yak sfery sotsialnykh vidnosyn / I. M. Tokhtarova [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/5.pdf

9. Fedotova V. G. Apatija na Zapade i v Rossii / V. G. Fedotova // Voprosy filosofii. – 2005. – № 3. – S. 3 – 19.